

ΕΤΑΙΡΙΑ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

**ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ
Η' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΡΗΤΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ**

Ηράκλειο, 9-14 Σεπτεμβρίου 1996

ΤΟΜΟΣ Γ2
ΝΕΟΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΟ 2000

ΖΑΧΑΡΕΝΙΑ ΣΗΜΑΝΔΗΡΑΚΗ

ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΣΤΑ ΧΑΝΙΑ (1880 - 1930)

Το 1878, έτος υπογραφής της Συμβάσεως της Χαλέπας και τα αμέσως επόμενα χρόνια 1879 και 1880 οριοθετούν μια αυξανόμενη πολιτιστική πορεία στα Χανιά. Από τότε που επιτράπηκε η σύσταση Φιλεκπαιδευτικών Συλλόγων και η έκδοση εφημερίδων, οι Κρητικοί, καταπιεσμένοι τόσα χρόνια κάτω από την Τουρκική κατοχή, εμφανίζονται διψασμένοι, εκτός των άλλων, για μάθηση και πολιτιστική αναβάθμιση και εκδηλώνουν – μέσα στα όρια που τους επιτρέπεται – τις καλλιτεχνικές τους τάσεις και προσπάθειες, αλλά και το αυξημένο πολιτισμικό τους ένστικτο.

Ο πρώτος Κρητικός Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος, ο "Μίνως", ιδρύθηκε στα Χανιά το 1879 μαζί με τον Γεωργικό Σύλλογο "Δήμητρα". Τα δύο σωματεία είχαν παραπλήσιους σκοπούς και κάποια στιγμή ενώνονται για να διαλυθούν λίγο αργότερα. Στα τέλη του 1880 συγκροτείται στα Χανιά ο Ελληνικός Δραματικός Θίασος Χανίων η "Ευτέρπη". Από τα είκοσι μέλη που τον απαρτίζουν, τα μισά είναι ιδρυτικά μέλη του "Μίνως". Ο σκοπός του θιάσου είναι η παρουσίαση από σκηνής διαφόρων θεατρικών έργων και συγχρόνως η ενίσχυση με τα έσοδα των παραστάσεων, των εκπαιδευτηρίων των Χανίων. Τα έργα που παρουσιάζει είναι σωστά επιλεγμένα και οι παραστάσεις επιμελημένες και με πλήρη σκηνικά και κοστούμια. Όλοι οι ρόλοι ανδρικοί και γυναικείοι ερμηνεύονται από άνδρες, νέους των καλύτερων οικογενειών των Χανίων. Μέλος του θιάσου και ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος ήταν μάλιστα ο πρωταγωνιστής στο έργο "Κοριολανός", σε μια παράσταση που δόθηκε το 1886.¹

1. Τον επόμενο χρόνο ο Βενιζέλος αναγορεύθηκε σε Διδάκτορα της Νομικής και διορίσθηκε ως δικηγόρος στα Δικαστήρια της Κρήτης.

Η "Ευτέρπη" λειτουργεί, πάντα αφιλοκερδώς, όχι μόνο για την συντήρηση των εκπαιδευτικών καταστημάτων² αλλά πληρώνει και τα δίδακτρα των απόρων μαθητών και δίνει βραβεία στους αριστούχους,³ ενώ συντηρεί επίσης οικογένειες απόρων,⁴ αποστέλλει χρήματα στους σεισμοπαθείς στην Ελλάδα, ή προσφέρει τη συνδρομή της για κοινωφελείς σκοπούς.⁵ Παράλληλα όμως με τα φιλόδοξα σχέδιά της,⁶ έχει και αρκετές οικονομικές δυσκολίες⁷ και έτσι μέλη της συνεργάζονται με τους Ελληνικούς θιάσους που αρχίζουν να έρχονται στα Χανιά, για να ενισχύσουν το ταμείο της. Οι ηθοποιοί της "Ευτέρπης" συνεργάστηκαν με τον θίασο Σταματοπούλου-Δημητρακοπούλου το 1893, Δέσποινας και Δημητρίου Πρόκου και Κολυδά το 1894, οπότε και σταματούν πλέον οι δραστηριότητες του Χανιώτικου θιάσου.

Το 1884 αναγγέλλεται η συγκρότηση του θιάσου "Ορφεύς" στη Χαλέπα που έδινε και αυτός παραστάσεις υπέρ των εκπαιδευτικών καταστημάτων της κωμοπόλεως και διευθυντής του ήταν ο Αρτέμιος Αναστασάκης. Οι μαρτυρίες για τον "Ορφέα" είναι λιγοστές και μόνο για τα χρόνια 1884 και 1893. Ο "Ορφέας" παρουσίαζε στην αίθουσα της Δημοτικής Σχολής στην Χαλέπα, δράματα ("Πάνθεια η Σουσίς", "Οι

2. Κατά τα τέλη του 1882 ο θίασος παρεκλήθη από την Τμηματική Εφορεία και τη Δημοτική Εφορεία να επαναλάβει τις παραστάσεις του τα δε έσοδα να διατίθενται για τη σύσταση γυμνασιακής τάξης στα Χανια που εστερούντο ακόμη Γυμνασίου.

3. Δανείσθηκαν 400 γρόσια ώστε να δώσουν το 1892 συνολικά 1.467 γρόσια στην Εφορεία του Τμήματος Χανίων για την πληρωμή των διδάκτρων των απόρων μαθητών, ενώ στη στήλη "Έξοδα" του βιβλίου Εσόδων-Εξόδων αναγράφεται δαπάνη για την αγορά ενός πορτοφολιού για τον αριστεύσαντα μαθητή της Δ' Τάξης.

4. Το 1886, με την ευκαιρία των εορτών, διατέθηκαν σε άπορους πάνω από 95 αργυρά μετξήτια.

5. Μεγάλο χρηματικό ποσόν διατέθηκε για την αγορά οικοπέδου "εις τα πρόθυρα" της πόλης όπου και κατασκευάσθηκε κτίριο γυμναστικής που στοίχισε 200 λίρες, τελείωσε το 1889 και σ αυτό τοποθετήθηκαν όργανα γυμναστικής που είχαν αγορασθεί από τη Γερμανία. Το έργο της κατασκευής του κτιρίου επέδλεψε επιτροπή της "Ευτέρπης".

6. Το 1889 ανήγγειλαν την πρόθεση του θιάσου να δημιουργήσει Φιλαρμονική από 2 έως 25 όργανα, προσφέροντας δωρεάν μουσική παιδεία σε άπορους νέους, που θα ασχολούντο αργότερα με τη μουσική επαγγελματικά.

7. Σε ισολογισμό στο βιβλίο Εσόδων-Εξόδων φαίνεται ότι από 24/5/1892 έως 15/9/189 τα έσοδα ήταν 7.939 γρόσια και 35 παράδες και τα έξοδα 4.043 γρόσια και 25 παράδες. Καθαρό κέρδος είχαν 3.896 γρόσια και 10 παράδες. Πήραν δάνειο 103 γρόσια και 1/2 συμπλήρωσαν 4.000 γρόσια και τα έδωσαν στον Κ. Κωνσταντόπουλο με τόκο 9% ετησίως.

γάμοι του Αττίλα", "Η Μαρία Δόξα - Πατρή") και κωμωδίες ("Τα κόκκινα παντελόνια", "Η μύτη του αφέντου μου", κ.ά.). Σε πέντε παραστάσεις μάλιστα είχαν εισπραχθεί 6.400 γρόσια που μετά την αφαίρεση των εξόδων θα διετίθεντο για τα σχολεία.

Το 1893 έχουμε επίσης μια μαρτυρία για έναν ακόμη θίασο, τουρκικό αυτή τη φορά,⁸ του οποίου την επιτροπή αποτελούσαν οι Μπεχσέτ βέης Αγαζαδές, Νουρετίν βέης Καουρζαδές και Χουσεΐν βέης Λιμανρεΐζαδές. Παρεστάθη ένα "μελοδραμάτιον" και μια κωμωδία και τα έσοδα, που ήταν 5.000 γρόσια, διατέθηκαν υπέρ των Οθωμανικών σχολείων.

Εκτός από τους παραπάνω πρωτοπόρους θεατρικούς θιάσους, και άλλοι, αρκετοί θίασοι, των οποίων μέλη ήταν εξέχοντα στελέχη της Χανιώτικης κοινωνίας, παρουσίασαν διάφορα θεατρικά έργα κατά τη διάρκεια της πεντηκονταετίας. Το 1907, π.χ. η "Διεθνής Λέσχη Χαλέπας" παρουσίασε το έργο "Ο διερμηνεύς του ξενοδοχείου", το 1925 και 1926 η "Φιλόπτωχος Αδελφότης Δεσποινίδων" τα έργα "Μια νύχτα μια ζωή" και "Ο γιος του Ίσκιου" του Σπ. Μελά, το 1926 ο Φιλοτεχνικός Όμιλος Θέσπης ετοίμαζε το έργο του Σπ. Μελά επίσης "Το άσπρο και το μαύρο", και το 1928, σε γνωστότατο σπίτι της συνοικίας του Κήπου, δόθηκε ερασιτεχνική παράσταση με το έργο "Το Φιόρο του Λεδάντε" και μάλιστα με ελεύθερη είσοδο, από ομάδα νέων που αυτοαποκλήθηκε "Ο Θίασος της γειτονιάς". Τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου ο Κρητικός Φιλολογικός Σύλλογος παρουσίασε το βραβευμένο τρίπρακτο έργο του Ξενόπουλου "Χειρουδίμ". Η παράσταση είχε τέτοια επιτυχία ώστε επανελήφθη, και στη διανομή, εκτός των άλλων, συμμετείχε και ο νεαρός τότε Νικόλαος Τωμαδάκης.⁹

Οι θίασοι από την Ελλάδα αρχίζουν να έρχονται από το 1892. Είναι πολυμελείς, είτε μελοδραματικοί – αποδίδουν δηλαδή μουσικά έργα – είτε δραματικοί – τα έργα τους είναι Ελλήνων και ξένων συγγραφέων – αλλά συχνά υπάρχουν και μουσικά μέρη μέσα στο έργο. Οι παραστάσεις δίδονται συνήθως δυο φορές την εβδομάδα, όχι με ένα αλλά με περισσότερα έργα κάθε φορά ενώ πολλές φορές οι ηθοποιοί τραγουδούν μονωδίες και дуωδίες. Μέχρι το τέλος του αιώνα ήλθαν στα Χανιά δέκα περίπου θίασοι και πλήθος γνωστών ή λιγότερο γνωστών

8. Διευθυντής του ήταν ο Αγκιάχ Εφένδης.

9. Το 1928 ο Τωμαδάκης ήταν 21 ετών.

ηθοποιών – μεταξύ αυτών και η Ολυμπία Λαλαούνη – που παρουσίασαν πολλά έργα σε επανειλημμένες παραστάσεις. Οι θίασοι αυτοί έμεναν στην πόλη πάνω από δυο μήνες, κυρίως κατά τη χειμερινή περίοδο.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο ηγεμόνας Πρίγκηπας Γεώργιος παρακολουθεί πολύ συχνά, τις θεατρικές παραστάσεις και προσδίδει κύρος στις καλλιτεχνικές αυτές εκδηλώσεις. Θεατρόφιλος ο ίδιος, συνοδεύει πολλές φορές την αδελφή του Μαρία στο θέατρο, ενισχύει τους θιάσους αλλά και προσφέρει οικονομική βοήθεια για τους φιλανθρωπικούς σκοπούς υπέρ των οποίων δίδονται οι παραστάσεις των θιάσων.

Τον Ιούλιο του 1900 έρχεται για πρώτη φορά στα Χανιά, μαζί με 25 άλλους ηθοποιούς, η Ευαγγελία Παρασκευοπούλου και αρχίζει τις παραστάσεις της στο Δημοτικό Θέατρο του Κήπου – έχει πολύ μεγάλη επιτυχία, στήλες ολόκληρες της αφιερώνονται στις εφημερίδες, καυχάται μάλιστα ότι κατάγεται από την Κρήτη. Κάποια στιγμή όμως καταλήγει σε φυλακή των Χανίων μετά από αντιδικία με τον επιχειρηματία του θεάτρου Βλαντή για θέματα χρεών.

Έρχονται κι άλλοι θίασοι: Το 1901, ο θίασος Κωνσταντινοπούλου (συμμετέχει και ο νεαρός τότε Βεάκης), Λάσκαρη, Βεντούρα - ο τελευταίος είναι δεκαμελής και μένει στα Χανιά τρεις μήνες, δίνοντας παραστάσεις δύο φορές την εβδομάδα.

Τον Μάρτιο του 1902, έρχεται ο θίασος Βερώνη-Γεννάδη. Η Αικατερίνη Βερώνη, άλλη μεγάλη Ελληνίδα ηθοποιός και αντίπαλος της Παρασκευοπούλου, προαναγγέλλει ότι θα δοθούν μόνο τέσσερις παραστάσεις, ύστερα όμως από την μεγάλη επιτυχία που έχει, υπόσχεται άλλες τέσσερις. Τα έργα που παρουσιάστηκαν από τον θίασο Βερώνη στο Δημοτικό Θέατρο του Κήπου, ήταν η "Μάγδα" του Σούδερμαν, ο "Αρχισιδηρουργός", οι "Άθλιοι" και η "Φάυστα".

Συνεχίζουν να έρχονται και άλλοι θίασοι στην πόλη: θίασος Παντοπούλου (ο Παντόπουλος ήταν γιός Έλληνα αγωνιστή στην Κρητική Επανάσταση του 1866), θίασος Ρούσου (η γυναίκα του Ρούσου ήταν κόρη του Μουχαρέμ Βέη από το Ηράκλειο).

Ο θίασος Καρδοβίλλη - Κωνσταντινοπούλου έρχεται στα Χανιά το 1904. Προαναγγέλλει 20 παραστάσεις και εφαρμόζει το σύστημα των προεγγραφομένων συνδρομών, προπωλεί δηλαδή τα εισιτήρια όλης της σειράς των παραστάσεων προς 30 δρχ. και τα χρήματα προκατα-

βάλλονται για να αντιμετωπισθούν τα έξοδα του θιάσου. Ο θιάσος αυτός παρουσιάζει – μεταξύ των άλλων και την "Αρχοντοπούλα των Λευκών Ορέων", έργο με Κρητική υπόθεση γραμμένο από τον Κ. Διγενάκη.¹⁰

Το 1907 έρχεται ο θιάσος Βεντούρα-Νίτσας Μουστάκα-Νίκου Κυριακίδη, σπουδαίων ηθοποιών που δίνουν αρκετές παραστάσεις στο θέατρο του Κήπου και λίγο μετά, τον ίδιο χρόνο, έρχεται η Αικατερίνη Παρασκευοπούλου στα Χανιά με τον Θεοδόσιο Πεταλά, ο θιάσος των οποίων επρόκειτο να συμπεριλάβει και αυτός στο ρεπερτόριο του έργα Κρητών συγγραφέων: του Ι. Μουρέλλου "Η προδοσιά" και ένα εθνικό δράμα με τίτλο "Ολονυχτία της Κρήτης".

Μεγάλο καλλιτεχνικό γεγονός για τα Χανιά ήταν τον Δεκέμβριο του 1907 η άφιξη πολυμελούς μελοδραματικού θιάσου¹¹ υπό την διεύθυνση του μεγάλου μουσικοσυνθέτη, δημιουργού του Ελληνικού Μελοδράματος και αργότερα ιδρυτή της Εθνικής Λυρικής Σκηνής Διονυσίου Λαυράγκα που παρουσίασε όπερες όπως η "Λουτσία ντι Λαμερμούρ" και ο "Ριγολέτο" του Βέρντι.

Ο θεατρικός φόρος που επεδλήθη το 1908 από τον Δήμο Χανίων, κρίνεται υπερβολικά βαρύς για τους θιάσους, των οποίων δέβαια οι θεατές δεν γέμιζαν πάντοτε ασφυκτικά το θέατρο.

Το 1909 ο θιάσος Βεντούρα-Δημοπούλου παρουσιάζει τις μεγάλες αθηναϊκές επιτυχίες "Παναθήναια" (Παλαιά και Νέα) και τον Αύγουστο του 1910 δίνει 15 παραστάσεις στο Δημοτικό Θέατρο του Κήπου ο θιάσος Φιλίας Πολιτάκη, πρώην Αργυροπούλου, πρωταγωνίστριας του Βασιλικού Θεάτρου στην Αθήνα.

Ας σημειωθεί ότι οι διάφοροι θιάσοι δεν είχαν αποκλειστικότητα ως προς τους ηθοποιούς τους. Το βασικό θιασαρχικό σχήμα παρέμενε δέβαια καθώς και οι πιο γνωστοί ηθοποιοί, αλλά οι λιγότερο επώνυμοι εναλλάσσονταν από θιάσο σε θιάσο χωρίς αυτό να δημιουργεί προβλήματα επαγγελματικά. Έτσι αν κάποιος θιάσος αποχωρούσε και ένας άλλος είχε προγραμματίσει τον ερχομό του στα Χανιά, οι θιασάρχες του δεύτερου ειδοποιούσαν τους ηθοποιούς των οποίων τη συνεργασία επιθυμούσαν, να παραμείνουν στα Χανιά και να τους περιμένουν.

10. Τα έσοδα από παραστάσεις του θιάσου αυτού διατέθηκαν υπέρ του Μακεδονικού Αγώνα και της Χανιώτικης "Εταιρίας των Φιλέργων".

11. Ο θιάσος αποτελείτο από 52 άτομα (βαρύτονοι, υψίφωνοι, τενόροι, κλπ.).

Τα επόμενα χρόνια, μεγάλα ονόματα του θεάτρου, είτε μουσικού (οπερέττας), είτε πρόζας, πέρασαν από την πόλη, άλλοτε ως θιασάρχες κι άλλοτε ως μέλη θιάσων. Η Μαρίκα Κοτοπούλη, ο Άγγελος Μαυρόπουλος, η Κυβέλη, η υψίφωνος Μελοπομένη Κολυβά, η Στέλλα Χριστοφορίδου, ο Θεόδωρος Μορίδης, η Έλσα Έγκελ, ο Γιάννης Ιατρού, η κόρη της Κυβέλης Αλίκη Θεοδορίδου με μεγάλο θίασο μαζί με τον σύζυγό της Κώστα Μουσούρη, ο Περικλής Γαβριηλίδης, ο Ιωάννης Γληνός, η Σωτηρία Ιατρίδου, η Βασιλεία Στεφάνου, ο Βασίλης Αργυρόπουλος, ο Χρήστος Τσαγανέας, ο Θ. Νέζερ, ο Αλέκος Γονίδης, η Γεωργία Βασιλειάδου, ο Νώντας Χέλμης, ο Βασίλης Αυλωνίτης, ο Τάκης Χατζηχρήστος, η Ασπασία και ο Αντώνιος Σάνδης, η Ειρήνη Βασιλάκη, η Ρενέ Φιέρρα, η Έλλη Αφεντάκη κ.α.

Αρκετοί έκαναν τα πρώτα τους θεατρικά βήματα στα Χανιά. Ο μεγάλος Αιμίλιος Βεάκης το 1901 με τον θίασο Κωνσταντινοπούλου,¹² οι Κυριάκος Μαυρέας, Περ. Χριστοφορίδης και Άγγ. Αμιράς με τον τοπικό Σμυρνέικο Θίασο Μέρτικα, ακόμη η νεαρή Μαρίκα Κρεβδατά, ενώ το 1923 ο Αλέξανδρος Μινωτάκης, μετέπειτα Αλέξης Μινωτής, απαγγέλλει ποιήματα Παλαμά και Γκαίτε σε συναυλία πιάνου του Μανώλη Σκουλούδη.

Πολλές φορές έπαιζαν συγχρόνως στην πόλη δύο θίασοι ή υπήρχε διάστημα ελαχίστων ημερών από την αναχώρηση και την άφιξη των θιάσων. Π.χ. το 1928, έπαιζε στα Χανιά ένας ερασιτεχνικός θίασος και ο θίασος της Κυβέλης και επρόκειτο να έλθει και ο θίασος του Αργυρόπουλου. Η Κυβέλη αναχώρησε την 21/12/1928 και ο Αργυρόπουλος ήλθε την 28/12/1928, επειδή και μόνο είχε καθυστερήσει στο Ρέθυμνο.

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί ο Σμυρνέικος θίασος του Ζαχαρία Μέρτικα που ήλθε και εγκαταστάθηκε στα Χανιά άμέσως μετά την Μικρασιατική καταστροφή του 1922, και συγκεκριμένα μετά την καταστροφή της Σμύρνης στα τέλη Αυγούστου. Ο θίασος Μέρτικα αρχίζει τις παραστάσεις του στις αρχές Οκτωβρίου του 1922. Τα έργα που έπαιζε ήταν Ελλήνων δραματουργών ή επιθεωρήσεις, όπως ο "Παπαγάλος" και τα "Παναθήναια", με ορχήστρα, χορό και τραγούδια. Ο θίασος ανάδιάρθρωθηκε αρκετές φορές, στελεχώθηκε και με

12. Ο Βεάκης είχε τελειώσει τη Σχολή του Εθνικού Θεάτρου το 1900, μαζί με την Κυβέλη.

άλλους ηθοποιούς και συνέχισε να δίνει καθημερινές παραστάσεις για δύο συνεχή χρόνια ακόμη κι όταν έρχονταν στην πόλη άλλοι ελληνικοί θίασοι. Το καλοκαίρι του 1924 σταματούν οι παραστάσεις του και τον Δεκέμβριο του ίδιου χρόνου αλλά και στις αρχές του 1925 ο Μέρτικας καταχωρείται σε διαφημίσεις εφημερίδων ως εργοστασιάρχης και καταστηματάρχης επιχείρησης με προσωπίδες και ντόμινα επ' ενοικίω. Αλλά και σ' αυτό ήταν άτυχος, αφού εκείνες τις Απόκριες του 1925 η Αστυνομία απαγόρευσε τις μάσκες. Λίγο αργότερα φαίνεται ότι ο Μέρτικας ετοίμαζε και πάλι θίασο, είχε πάει επί τούτου στην Αθήνα, αναγγέλλει μάλιστα διά των εφημερίδων ότι αρχίζει τις παραστάσεις του, χωρίς όμως να υπάρχει καμιά μαρτυρία ότι αυτό πραγματοποιήθηκε.

Πριν κλείσει η αναφορά για τις θεατρικές παραστάσεις των Ελληνικών Θιάσων, θα πρέπει να γίνει αναφορά στο ρεπερτόριό τους στο οποίο περιλαμβάνονταν έργα Ελλήνων και ξένων συγγραφέων, μάλλον σε ίση αναλογία. Τα έργα που παιζόταν περισσότερο ήταν: Η τύχη της Μαρούλας, Η λύρα του Μπάρμπα Νικόλα, Η Μικρούλα, Η κυρία με τις καμέλιες, Ο μέγας Γαλεότος, Γαλάτεια, Τα τρία καπέλα, Άθλιοι, Αρχισιδηρουργός, Φάυστα, Γκάρικ, Τόσκα, Μήδεια, Ο κόμης Μοντεχρήστος, έργα του Μολιέρου, Η Λουτσία ντι Λαμερμούρ, Αι δύο ορφαναί, Μυλωνάδες, Γκόλφω, έργα του Σπύρου Μελά και του Γρηγ. Ξενόπουλου, Το Φυντανάκι, οπερέτες όπως Η Πριγκίπισσα της Τσάρντας, Χορ-χόρ αγάς, Ο Βαφτιστικός, Μαλλιά-Κουδάρια, Απάχηδες των Αθηνών, Μπαγιαντέρα, Παναθήναια, Παπαγάλος, Ο Αγαπητικός της Βοσκοπούλας, κ.α.

Αυτό που είναι αξιοσημείωτο είναι ότι όλοι αυτοί οι θίασοι δεν έπαιζαν και δεν είχαν εξασκηθεί μόνο σε ένα έργο, όπως οι σημερινοί, κάθε θεατρική περίοδο. Είχαν καθημερινά εναλλασσόμενο ρεπερτόριο, προσαρμοζόταν ανάλογα στους ρόλους και τις φωνητικές απαιτήσεις τους και είχαν μεγάλο θεστιάριο.

Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει στα έργα με Κρητική υπόθεση, συνήθως από Κρήτες συγγραφείς. Παρουσιάστηκαν στις αρχές του αιώνα – όπως ήδη προαναφέρθηκε – από τον θίασο Καρδοβίλλη-Κωνσταντινοπούλου το έργο του Κ. Διγενάκη “Η Αρχόντοπούλα των Λευκών Ορέων”, από τον θίασο Αικ. Παρασκευοπούλου το έργο του Ι. Μουρέλλου “Η Προδοσιά” και το εθνικό δράμα “Ολονυχτία της Κρήτης”. Αλλά ως θεατρικός συγγραφέας αναδείχθηκε αργότερα και

ο Κ. Φουρναράκης¹³ – π.χ. το μουσικοδραματικό έργο του “Η κόρη του Γενίτσαρου” παίχτηκε από τον θίασο Μέρτικα και από μαθητές και μαθήτριες του τοπικού Συνδέσμου των Φιλομούσων, ομάδα Προσκόπων έπαιξε το έργο του “Διάβολος προστάτης Άγιος”, ενώ ο θίασος Ρενέ Φιέρρα-Δημ. Ζαφειρίου ετοίμαζε το έργο του “Οι Κουρσάροι”, μια παράσταση που τελικά ματαιώθηκε. Παρουσιάστηκαν από σκηνής ακόμη και επιθεωρήσεις, όπως η “Χανιώτικη Επιθεώρηση” από τον θίασο Ξύδη το 1927 και “Η Σκούπα των Χανίων”, αλλά και το έργο “Κρητικοπούλα” σε μουσική του Σπ. Σαμάρα που γράφτηκε αποκλειστικά για την ηθοποιό Έλσα Ένκελ.

Αρκετοί είναι και οι ξένοι θίασοι που έρχονται στα Χανιά, τουλάχιστον μέχρι τα πρώτα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας. Οπωσδήποτε η αποχώρηση των διεθνών στρατευμάτων σηματοδότησε και την φθίνουσα παρουσία των ξένων θιάσων. Οι θίασοι αυτοί είχαν το μειονέκτημα ότι οι παραστάσεις τους δινόταν σε ξένη γλώσσα, παρουσίαζαν μουσικές ενότητες από όπερες και οπερέτες στα θέατρα της πόλης, κυρίως στο Δημοτικό θέατρο του Κήπου αλλά και στις άλλες συνοικίες των Χανίων και το εισιτήριο ήταν κάπως ακριβό, περίπου 2,5 δρχ. Οι περισσότεροι ήταν Ιταλικοί μελοδραματικοί θίασοι – ο πρώτος εμφανίζεται τον Μάρτιο του 1898 στο θέατρο Λουτζάτου και Λουπάκη στο Καστέλλι, της παραστάσεις του μάλιστα είχε αρχίσει από την Ντούσλα (Σούδα), ενώ τις Χανιώτικες παραστάσεις του παρακολούθησε ο Τζεβάτ πασάς, ο διοικών Ισμαήλ βέης και πλήθος ξένων αξιωματικών. Το 1900 έρχονται δύο τέτοιοι θίασοι: Τον Ιανουάριο ένας Γαλλικός και τον Απρίλιο ένας Ιταλικός που απαρτιζόταν μάλιστα από 40 άτομα. Μαρτυρίες για τους ξενόγλωσσους αυτούς θιάσους υπάρχουν μέχρι τον Δεκέμβριο του 1903 – συνολικά ήρθαν 10 περίπου τέτοιοι θίασοι.

Χωρίς να έχουν καμία σχέση με τους επαγγελματίες καλλιτέχνες, οι μαθητές των σχολείων είχαν μια αρκετά σημαντική συμμετοχή στα πολιτιστικά πράγματα. Διοργάνωναν αξιόλογες θεατρικές παραστάσεις, καταρτίζονταν στην μουσική, συμμετείχαν σε προσπάθειες ανόδου και βελτίωσης του πνευματικού και καλλιτεχνικού επιπέδου στα Χανιά. Θεατρικά, είχαν προηγηθεί οι μαθητές του Ηρακλείου το 1902 που έδωσαν παράσταση της τραγωδίας “Οιδίπους Τύραννος”, ύστερα

13. Γνωστότατος από τα έργα του “Τουρκοκρήτες”, “Τα Χανιά μας”, “Χριστιανισμός και Ισλαμισμός”, “Διοίκηση και Δικαιοσύνη επί Τουρκοκρατίας εν Κρήτη”, κ.ά.

από προτροπή του Καθηγητή του Πανεπιστημίου Γεωργίου Μιστριώτη,¹⁴ με Κρέοντα τον Νίκο Καζαντζάκη.

Το 1903 οι μαθητές του Γυμνασίου Χανίων δίνουν τη δική τους παράσταση του "Οιδίποδος" στην αρχαία Ελληνική, ύστερα από εντατική προετοιμασία δύο μηνών, στο Δημοτικό θέατρο του Κήπου. Τη βραδυά της παράστασης κυκλοφόρησε και ένα έντυπο με την ανάλυση του "Οιδίποδος" από τον Γυμνασιάρχη Παλιεράκη στα Ελληνικά και Γαλλικά. Τους μαθητές είχε προετοιμάσει στους ρόλους τους, έφτιαξε τα σκηνικά και τα κοστούμια αλλά και τόνισε τα χορικά, ο παλαίμαχος ηθοποιός Θεοδόσιος Πεταλάς που προλόγισε και την παράσταση. Ανάμεσα στους πρωταγωνιστές ήταν και οι μαθητές Αριστομένης Μισσοτάκης, Πολυχρόνης Πολυχρονίδης, Κίμων Φούμης και Δημήτριος Καλλιτσουνάκης.

Θα πρέπει να δόθηκαν και άλλες τέτοιες μαθητικές παραστάσεις κατά τη διάρκεια της Κρητικής Πολιτείας αν και οι μαρτυρίες δεν είναι απόλυτα σαφείς. Συνήθως στις ιστορικές επετείους (25η Μαρτίου) και την 30ή Ιανουαρίου (εορτή των Τριών Ιεραρχών), αλλά και στο τέλος του σχολικού έτους, τα σχολεία τόσο στην πόλη όσο και στα χωριά διοργάνωναν εορτές όπου οι μαθητές αναπαριστούσαν θεατρικά έργα.¹⁵ Ανάλογα με το σχολείο που γινόταν οι εκδηλώσεις, αν δηλαδή αυτό ήταν ελληνόγλωσσο ή ξενόγλωσσο (π.χ. η Γαλλική Σχολή της Χαλέπας), τα θεατρικά έργα δινόταν στην αντίστοιχη γλώσσα.

14. Μιστριώτης Γεώργιος: Γεννήθηκε στην Τρίπολη το 1840 και πέθανε στην Αθήνα το 1916. Σπούδασε Φιλολογία στο Εθνικό Πανεπιστήμιο, βραβεύθηκε στον Ροδοκανάκειο Διαγωνισμό για τις εργασίες του "Περί του Πολιτεύματος των Ηρωϊκών χρόνων" και "Περί του ιδιωτικού δίου του Ηρωϊκού Αγώνος". Εστάλη στη Γερμανία από την Ελληνική Κυβέρνηση και σπούδασε στη Λειψία και στο Βερολίνο, όπου έγραψε την "Ιστορία των Ομηρικών Επών". Έγινε Υφηγητής το 1867 και Καθηγητής το 1868 στο Εθνικό Πανεπιστήμιο. Δίδαξε Γραμματολογία και Έλληνες συγγραφείς και εξέδωσε, με σχόλια, έργα των Ομήρου, Ευριπίδη, Αισχύλου, Θουκυδίδη, τους Πλατωνικούς Διαλόγους και όλα τα έργα του Σοφοκλή. Συνέγραψε την "Ελληνική Γραμματολογία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της Αλώσεως της Κων/πόλεως" και υπήρξε σύμβουλος της Αρχαιολογικής Εταιρείας, αντιπρόεδρος της Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας, πρόεδρος της Εταιρείας Φίλων του Λαού και της Εταιρείας προς Διδασκαλίαν Αρχαίων Δραμάτων.

15. Οι εκδηλώσεις αυτές περιελάμβαναν επίσης εξέταση των μαθητών παρουσία των προσκεκλημένων, χορωδιακά μέρη και απαγγελίες ποιημάτων και συνήθως έληγαν με παραστάσεις μικρών θεατρικών έργων, μελοδραμάτων ή κωμωδιών.

Ανάμεσα στις πολλές μαθητικές παραστάσεις, αξιοσημείωτη είναι το 1928, η παράσταση του έργου Αντιγόνη από τελειόφοιτους μαθητές και μαθήτριες που είχαν διδαχθεί από τον Μανώλη Σκουλούδη, οι οποίοι μετέφεραν μάλιστα, λόγω της μεγάλης επιτυχίας του, το έργο και στο Ηράκλειο.

Οι φιλεκπαιδευτικοί σύλλογοι έπαιξαν σημαντικό ρόλο και είχαν ποικίλες καλλιτεχνικές δραστηριότητες. Υπάρχουν μαρτυρίες ότι διοργανώθηκαν καλλιτεχνικές εσπερίδες κατά τις οποίες παρεστάθησαν και διάφορα θεατρικά έργα, π.χ. το 1907 η "Διεθνής Λέσχη Χαλέπας" διοργάνωσε μια τέτοια εκδήλωση "υπέρ των πτωχών της κωμοπόλεως", την οποία παρακολούθησαν οι Γενικοί Πρόξενοι και πολλοί ανώτεροι αξιωματικοί. Το θεατρικό έργο που παρουσιάστηκε – με επιτυχία μάλιστα – λεγόταν "Ο διερμηνεύς του ξενοδοχείου". Επίσης, το 1909 κατά την ετήσια εορτή του Συλλόγου Πλατανιά "Η Αναμόρφωσις", τα μέλη του σωματείου παρουσίασαν το έργο "Ο χορός του Ζαλόγγου", κ.α.

Στις διάφορες εκδηλώσεις σπουδαίο ρόλο έπαιζαν οι στρατιωτικές μπάντες που είχαν τέλεια μουσική κατάρτιση, όχι μόνο στα εμβατήρια, αλλά και στην κλασική μουσική και στην όπερα. Ως το τέλος της Τουρκοκρατίας, η Τουρκική στρατιωτική μπάντα (που διευθυνόταν από τους αρχιμουσικούς Αζίζ Αγά και Μεχμέτ Αγά) είχε μεγάλη συμμετοχή στις θεατρικές παραστάσεις του ελληνικού δραματικού θιάσου Χανίων "η Ευτέρπη", έδινε συναυλίες σε τακτές ημερομηνίες και ελάμβανε μέρος και σε θρησκευτικές εορτές όπως π.χ. το Μπαϊράμι, στη συνοικία της Σπλάντζιας. Αλλά και αργότερα η Μουσική της Κρητικής Χωροφυλακής¹⁶ και των Διεθνών Στρατευμάτων παρεχωρούντο για να συνοδεύσουν διάφορες εκδηλώσεις,¹⁷ θεατρικές παραστάσεις, κοσμικές εσπερίδες και φυσικά θρησκευτικές εορτές, ενώ δινόταν και συναυλίες με έργα κλασικής μουσικής.¹⁸

16. Η Μουσική της Κρητικής Χωροφυλακής ήταν πολύ καλά καταρτισμένη και εκαλείτο να δώσει συναυλίες στο Ρέθυμνο και στο Ηράκλειο. Το ρεπερτόριό της περιελάμβανε, εκτός από εμβατήρια και αποσπάσματα από όπερες, συνθέσεις του Ιταλού αρχιμουσικού της Φραντζέσκο Τούλλι.

17. Αρκετές φορές τα έδοδα από συναυλίες και άλλες εκδηλώσεις στις οποίες συμμετείχαν οι στρατιωτικές μπάντες διετίθεντο για φιλανθρωπικούς σκοπούς.

18. Το κοινό απολάμβανε τις συναυλίες, αλλά είχε και δυναμική γνώμη για το ρεπερτόριο. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από δημοσίευμα εφημερίδας της εποχής, με

Στα Χανιά όμως εκτός από τους συγκροτημένους θιάσους, υπήρχαν και μεμονωμένοι καλλιτέχνες που εργαζόταν στα θέατρα ποικιλιών. Τα βαριετέ είχαν λίγο απ' όλα: ορχήστρα, τραγουδίστριες, ηθοποιούς, ταχυδακτυλουργούς, ακροβάτες, παντομίμα. Η περιγραφή ενός τέτοιου θεάτρου δίδεται από τη Χανιώτικη εφημερίδα "Μεσόγειος" της 1ης Μαΐου 1893: *"Υπό το εύφημον όνομα θέατρον ενεκαθιδρύθη προ τινών ημερών εν Καστελλίω εν τη μεγάλη οικία Αζίζ Βέη αληθές πανδαιμόνιον. Ο διερχόμενος κάτωθεν της οικίας ταύτης από της 2-5 της νυκτός νομίζει ότι άνωθι αυτού τελούνται δαιμόνων όργια. Μηκνθμοί, ουρλιασμοί, θρυχηθμοί, υλακαί, γρυλισμοί, βοή, κρότοι τενεκέδων, πυροβολισμοί, φωναί, κραυγαί, αλλαλαγμός, φρίκη να τα ακούει τις. Και ταύτα πάντα λέγονται παράστασις κωμωδιών. Και ο μεν διαδάτης δύναται, ποιών το σημείον του σταυρού να αντιπαρέρχηται ψιθυρίζων το "ύπαγε οπίσω μου Σατανά". Αλλ' οι δυστυχείς περίοικοι, οίτινες έχουσι τον Σατανάν αυτόν παρά το πλευρόν των, έχουσιν ανάγκην της Αστυνομίας όπως απαλλαχθώσιν αυτού και επικαλούνται την φιλάνθρωπον συνδρομήν της. Ελπίζομεν ότι θέλει λάβει οίκτον δι' αυτούς και θέλει φροντίσει να εξοστρακίσει τους εν Καστελλίω εγκαθιδρυθέντας στρατιώτας του Βεελζεβούλ".*

Κατά την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας τα θέατρα ποικιλιών σιγά-σιγά έφθαναν στο επίπεδο των καφέ-σαντάν. Το 1904 γινόταν μάλιστα και σύγκριση, με την Αθήνα που είχε διακόσιες χιλιάδες κατοίκους και δύο καφέ-σαντάν ενώ στα Χανιά υπήρχαν πέντε ή έξι. Ιδίως στη Σπλάντζια, στο θέατρο Χουρχουδά *"αι παριστάνουσαι και παριστάνοντες είναι αδήλου τέχνης, αγνώστου συστήματος θεατρικού. πολύς θόρυβος, πλημμύρα λαού εκ του χύδην μίγδην ουδείς γινώσκει τί εν αυτώ παριστάνεται και τί εκεί τελεσιουργείται".* Το 1903 μάλιστα είχε δοθεί στο θέατρο αυτό και ευεργετική παράσταση υπέρ της Μαντάμ Ορτάνς που είχε επανέλθει από τη Σητεία.

Τα θέατρα ποικιλιών, ακόμη κι αν έκαναν προσπάθειες παρουσίασης έργων ποιότητας, εθεωρούντο πιο ελαφρά, το κοινό τους ήταν από χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα και οι καλλιτέχνες που εργαζόταν σ'

το οποίο εγκλείται ο Αρχιμουσικός "επειδή η στρατιωτική Μουσική επαιάνισεν εις την προκνυαίαν επτά εμβατήρια κατά γραμμήν... Το τοιούτον εξηρέθισε το φιλόμουσον κοινόν και κατόπιν τούτου ο κ. Αρχιμουσικός, κατανοήσας το άτοπον, διέταξε και επαιάνισαν εν τεμάχιον μελοδράματος, χειροκροτηθέν".

αυτά δεν συγκαταλεγόταν ανάμεσα σ' αυτούς της πρώτης κατηγορίας. Πολλές φορές τα θέατρα αυτά γινόταν και πεδία συγκρούσεων μεταξύ των θεατών: Το 1901 π.χ. επρόκειτο να παρασταθεί στο θέατρο της Τουρκικής συνοικίας, στη Σπλάντζια, το δράμα "Ο Αθανάσιος Διάκος" και *"το αξιότιμον κοινόν των μόρτιδων χαζεύον επερίμενε την εμφάνισιν του ήρωος της Αλαμάνας, ότε Τούρκος τις, είτε εκ του φόβου ον η φουστανέλλα θα του εγέννα, είτε εκ σεβασμού προς τον ήρωα πολεμιστήν καταπίπτοντα μέχρι του εξευτελιστικού σημείου να εμφανίζεται εν τω καταγωγείω τούτω, σηκωθείς απηγόρευσε την παράστασιν. Η διαγωγή όμως αυτή εκέντησε την φιλοτιμίαν των μόρτιδων, οίτινες εν αγανακτήσει διατελούντες, ηθέλησαν να επιδληθώσιν εις τον θίασον όπως το παραστήσει".* Η συνέχεια είναι ευνόητη.

Ας σημειωθεί ότι κατά τις μουσουλμανικές θρησκευτικές εορτές η Σπλάντζια, η τουρκική συνοικία, αποκτούσε άλλη όψη, στολιζόταν και παρουσιαζόταν μεγάλος συνωστισμός όχι μόνον Τούρκων αλλά και Χριστιανών. Και στα θέατρα της συνοικίας: *"εις το εν θίασος Τούρκων και Αρμενίων μουσικών ανακρούει ανατολιτικά τεμάχια και αρμένια αιοιδοί ψάλλουσι περιπαθώς άσματα, ενώ κωμικός δια των μορφασμών του, των αστειολογημάτων και λογοπαιγνίων, αυτοσχεδίων ως επί το πλείστον, προκαλεί άσβεστον γέλωτα. Εις τα λοιπά οι θίασοι είναι κάλλιον κατηρτισμένοι. Κυρίως είναι ελληνικοί, δίδοντες ελληνικά δράματα και κωμωδίας ουχί ανεπιτυχώς. Τα θέατρα ταύτα αποτελούν είδος βαριετέ. Γυναίκες φαινομηρίδες και εν πλήρει ντεκολτέ μέλπουσαι διάφορα άσματα, εκτελούσαι μετ' ανδρών μονωδίας και δυωδίας, ενθουσιώσι το ακροατήριον, ούτινος τα παταγώδη χειροκροτήματα καλύπτουν εκάστην στροφήν του άσματος. Γυμναστική και σχοινοδασία εκτελούμενα και ταύτα υπό Έλληνας και τα παραπλήσια, συμπληρούσι τας παραστάσεις".*

Τα αυστηρά, όμως, ήθη της εποχής και μάλιστα μετά από τόσα χρόνια ξενικής κατοχής, δεν επέτρεπαν διεύρυνση απόψεων και ελαστικότητα. Το 1899, επεμβαίνει η Ανωτέρα Διοίκηση Εσωτερικών που διατάζει να ορισθεί επιτροπή της Νομαρχίας για να εξετάσει κατά πόσον τα έργα που παρουσιάζει ένας Ιταλικός μελοδραματικός θίασος είναι σύμφωνα με τα αυστηρά ήθη της Χανιώτικης κοινωνίας, γιατί καθώς φαίνεται το έργο "Οι Γρεναδιέροι" που είχε παρουσιάσει ήταν άσεμνο.¹⁹

19. Τα έσοδα της παράστασης αυτής είχαν διατεθεί υπέρ του Ποδηλατικού Συλλόγου.

Το 1904 σημειώνεται επίσης στην εφημερίδα "Ελλάς": "*Αηδία κατήντησε πλέον κ. Αρχηγέ (σ.σ. της Αστυνομίας) το θέατρον (μας συγχωρείτε καφέ-σαντάν ηθέλαμεν να είπωμεν) του Φαλήρου. Ημίγυμνοι σχεδόν αι γυναίκες, εξαιρουμένων δύο ή τριών, παρουσιάζονται προ του κόσμου και με φουστανάκια τα οποία ούτε οκταετή κοράσια δεν θα έφερον, αφήνοντα να φαίνωνται οι πόδες των αοιδών από του γόνατος και κάτω. Το τοιούτον δεν είναι καθόλου ηθικόν και αντίκειται εις τα ήθη της πόλεώς μας. Νομίζομεν ότι υπάρχει μια αστυνομική διαταγή περιστελλούσα τα τοιαύτα, δεν φρονείτε ότι είναι καιρός να τεθεί εν ισχύι...*".

Αλλά ακόμη κι αν οι γυναίκες ηθοποιοί των Ελληνικών σοβαρών θιάσων δεν θεωρούνταν καλλιτέχνιδες των καφέ-σαντάν, πάντως ενσυνείδητα και στην πράξη κατετάσσοντο μάλλον στις ελαφρές γυναίκες – παράδειγμα η απαγόρευση εισόδου στις κυρίες και δεσποινίδες στο θέατρο όταν το έργο δεν εθεωρείτο αρμόζον ως προς τα δεδομένα αξιοπρέπειας και ηθικής του γυναικείου φύλου. Συγκεκριμμένα το 1908, ο θιάσος Νικ. Κυριακίδη-Νίτσας Μουστάκα δίνει παραστάσεις στα Χανιά – είχε προαναγγείλει μάλιστα 20. Σε μια από αυτές, με τον τίτλο "Το Κυνήγι", παρ' ότι η πρωταγωνίστρια ήταν γυναίκα, απαγορευόταν η είσοδος στο ωραίο φύλο.²⁰ Το 1910 ακόμη, ο θιάσος Βεντούρα και Βασιλείας Στεφάνου παρουσιάζει "Το ξυνό Φρούτο" – στην παράσταση απαγορευόταν και πάλι η είσοδος στις δεσποινίδες, ενώ στο έργο "Ρωμαίος και Ιουλιέτα", η Βασιλεία Στεφάνου, σύμφωνα με τη μόδα της εποχής, κρατά τον ανδρικό ρόλο του Ρωμαίου.

Και μεταγενέστερα σε αρκετές παραστάσεις άλλων θιάσων απαγορευόταν, σε έργα ακατάλληλα, η είσοδος "*σε κυρίες, δεσποινίδες και παιδιά κάτω των 15 ετών*". Αλλά και για τον Οθέλλο, την παράσταση των τελειοφοίτων του Α' Γυμνασίου το 1925, διατυπώθηκε η άποψη ότι ίσως δεν έπρεπε να συμμετέχουν στην διανομή των ρόλων κορίτσια επειδή το έργο ήταν πολύ τολμηρό.

20. Πρέπει να σημειωθεί ότι κάτι παρόμοιο είχε γίνει και στο εξωτερικό: Σε παραστάσεις που πιθανώς να έφερναν σε δύσκολη θέση τις κυρίες και δεσποινίδες, κυκλοφορούσε το πρόγραμμα με κόκκινο χρώμα, ενώ αν η παράσταση ήταν μέσα στα όρια και μπορούσαν να την παρακολουθήσουν και εκείνες, το πρόγραμμα κυκλοφορούσε άσπρο. Τα προγράμματα που έδιναν στοιχεία για τις παραστάσεις, πρωτοκυκλοφορούσαν ή ετοιχοκολλούντο, ώστε να ενημερώνεται το κοινό.

Παραστάσεις ανδρικήλων (κουκλοθέατρου) στα Χανιά, συναντούμε από τον Σεπτέμβριο του 1894: Στην εφημερίδα "Μεσόγειος" αναφέρεται ότι ήρθε στα Χανιά ο "Φασουλής" κι ο "Περικλέτος" και δινόταν λεπτομερής περιγραφή της παράστασης. Άλλη μαρτυρία για τον "Φασουλή" έχουμε και το 1907: Δινόταν παραστάσεις στο Δημοτικό Θέατρο του Κήπου, το εισιτήριο είχε 30 λεπτά και το κοινό γέμιζε ασφυκτικά το θέατρο. Σε σημείωση όμως εφημερίδας του 1925 σημειώνεται ότι σε τουρκικό καφενείο της Σπλάντζιας προ 50 ετών και πλέον – δηλαδή το 1875 – κάποιος ονόματι Δημοσθένης Μαριδάκης²¹ είχε δώσει την πρώτη παράσταση ανδρικήλων. Ονομαστοί ανδρικήλοπαίκτες, όπως ο Αθανασούλας, ο Χρηστίδης, και ο περίφημος Σαντορινιός, συνάρπασαν μικρούς και μεγάλους Χανιώτες.

Όμως την μεγάλη επιτυχία στο είδος αυτό του θεάτρου είχε ο Χρήστος Κονιτσιώτης.²² Στήλες ολόκληρες γράφονται στις εφημερίδες για την τέχνη του και χαρακτηρίζεται ως ο πρύτανης των ανδρικήλων, για τον οποίον είχε γράψει και ο Ευρωπαϊκός Τύπος.

Το 1908 δίνει παραστάσεις στο ζυθοπωλείο Παπαδάκη, το "Ακταίον", κέντρο αναψυχής της προκυμαίας, και παρατηρείται απίστευτη συρροή κόσμου όχι μόνο παιδιών αλλά περισσότερο ενηλίκων. Χαρακτηριστικό είναι το πρόγραμμα μιας παράστασης: *"Α' μέρος: Διάφοροι χοροί υπό Ισπανών αξιωματικών, υπαξιωματικών και στρατιωτών. Β' μέρος: Το θεαματικώτερον και πλήρες μηχανημάτων, σκηνών και ενδυμάτων, δίπρακτον έργο. "Τα έργα του Σατανά" επί σκηνής νεκροταφείου, όφεις, διάβολοι, κόλασις, σκελετοί κ.λ.π. και Γ' μέρος: Η πολυζήτητος μονόπρακτος κωμωδία "Ο χαρτοπαίκτης".* Αλλά τα ανδρικήλα του Κονιτσιώτη έπαιζαν και άλλα έργα: *"Το ωραίον, διδακτικόν, θεαματικόν, οικογενειακόν και κωμικοτραγικόν τετράπρακτον έργον, η "Φιλόστοργος Μήτηρ" ή "το νανάγιον της πτωχής Μαρίας" και την χαριτωμένη μονόπρακτο κωμωδία "Οι τρεις Δεκανείς".* Ο Κονιτσιώτης παρουσίαζε ο ίδιος όλους τους χαρακτήρες των έργων, περίπου 35 πρόσωπα, προκαλώντας ακράτητα γέλια. Ήταν "ο άνθρωπος της ημέ-

21. Ο Μαριδάκης ήταν από τους πρώτους ανδρικήλοπαίκτες και ήταν εκείνος που τελειοποίησε αυτήν την τέχνη στην Ελλάδα.

22. Ο Κονιτσιώτης ήταν μαθητής του Μαριδάκη. Βλ.: Βελιώτη Μαρίας: "Οι κούκλες του Χρ. Κονιτσιώτη στη συλλογή του Πελοποννησιακού Λαογραφικού Ιδρύματος", Περ. "Εθνογραφικά", έκδ. Π.Α.Ι, Ναύπλιο, τ.2/1979-80.

ρας, ο θεός του γέλωτος, της διασκεδάσεως και της τέρψεως. Απαράμιλλος μιμητής των ανθρωπίνων φωνών, των σκέρτσων, των ιδιοτροπιών, της λαϊκής εθιμοτυπίας, των στρατιωτών και αστυνομικών χαράκτων, των κουτσαδάκηδων, των ηλιθίων, των μπαγαποντίσκων, των εραστών και εραστριών, των υπηρετριών και εν γένει ο άνθρωπος της ευθυμίας και της τρέλλας, τσαχπίνης, σωστός μάγκας", ακούραστος, όλο ευφυΐα, ταχύτητα και δεξιότητα. Η έδρα του Κονιτσιώτη ήταν στην Αθήνα, κοντά στη Δεξαμενή και στο θέατρό του – σημειώνεται – "είχαν συρθεί ένας σωρός αριστοκράτες".

Τον Κονιτσιώτη ξαναβρίσκουμε τον χειμώνα του 1924 και πάλι στα Χανιά, όπου και παραμένει για πέντε μήνες, δίδοντας όχι μόνο κωμωδίες με τον αμίμητο Πασχάλη του, αλλά και έργα Ελλήνων και ξένων συγγραφέων.

Και θέατρο σκιών συναντούμε συχνά στα Χανιά. Οι παραστάσεις δινόταν από σπουδαίους καραγκιοζοπαίκτες, τον Μόλλα, τον Χαρίτο, τον Κουτσούρη, τον Νταμαδάκη και τον Ανθούλη Φιλέρημο, και είχαν πάντα εκπληκτική επιτυχία και συρροή κόσμου. Σε εφημερίδα του 1924 αναφέρεται μάλιστα ότι κατά τη διάρκεια παράστασης του Χαρίτου στο Ακταίον, "ένας πιτσιρίκος θεατής από την αφηρημάδα του στον Καραγκιόζη έπεσε στη θάλασσα, ανεσύρθη όμως πάραυτα και έτσι έπαθε μόνο ψυχρολουσία".

Καθ' αυτό θεατρικά οικήματα δεν υπήρχαν στα Χανιά. Στα χρόνια της Τουρκικής κατοχής, οι παραστάσεις των θιάσων δινόταν στην αίθουσα της Αλληλοδιδακτικής Σχολής στα Χανιά, ή στη Δημοτική Σχολή Χαλέπας, ή σε άλλους χώρους, μάλλον ακατάλληλους για το σκοπό αυτό. Είχε επανειλημμένως τονισθεί η έλλειψη θεατρικής στέγης όχι μόνο κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας αλλά και κατά τα χρόνια της Κρητικής Πολιτείας. Εμφανίσθηκε μάλιστα στον Τύπο και η ιδέα κατασκευής χειμερινού θεάτρου, για να βρεί επί τέλους τον φυσικό χώρο της η θεατρική τέχνη. Σημειωνόταν ακόμη ότι η δαπάνη δεν θα υπερέβαινε τις 100.000 γρόσια και ότι επί Σακήρ Πασά είχαν εξοικονομηθεί χρήματα, αν δε η ανέγερση του θεάτρου γινόταν με το σύστημα των μετοχών, οι μέτοχοι θα είχαν ασφαλίσει τα χρήματά τους, αφού οι περιοδεύοντες ή οι τοπικοί θίασοι θα χρησιμοποιούσαν μόνοιμα το ένα και μοναδικό θέατρο της πόλης. Στο δημοσίευμα η εφημερίδα υπερθεμάτιζε για το ζήτημα και ανέφερε ότι η σκέψη προερχόταν από αρμόδιους κύκλους, σημειώνοντας ότι το θεατρικό κτίριο ήταν

απαραίτητο σε μια πόλη σαν τα Χανιά, και ότι όχι μόνο δεν ήταν αδύνατη η κατασκευή του, αλλά μάλλον εύκολη. Παρ' όλα αυτά, καθώς φαίνεται, η ιδέα δεν πραγματοποιήθηκε.

Υπάρχουν βέβαια στοιχεία ότι κατά τα τελευταία χρόνια του αιώνα λειτούργησαν θέατρα, ένα στο Φάληρο (Κουμ - Καπί), δύο στο Καστέλλι και ένα στη Σπλάντζια, πιθανώς μεγάλα οικήματα που μετατράπηκαν και διαμορφώθηκαν με τέτοιο τρόπο ώστε να καλύψουν τις στοιχειώδεις ανάγκες ενός θιάσου – συγκεκριμένα το θέατρο στη Σπλάντζια υπό την διεύθυνση του Μουσταφά Αγά Λεϊλακάκη και άλλο θέατρο στην συνοικία Καστέλλι υπό την διεύθυνση και κυριότητα Λουτζάτου και Στ. Λουπάκη (1898). Αργότερα μάλλον υπήρξε θεατρική στέγη και στη Χαλέπα, ενώ το "*μέγα καφφωδεῖον ἔξωθεν θύρας φρουρίου Καλέ Καπισί*", είχε μετατραπεί επίσης σε θέατρο με την επωνυμία "Ορφεύς". Πολύ αργότερα, στη δεκαετία του 1920 ζητήθηκε από το Δήμο Χανίων η παραχώρηση του τζαμιού Γιουσούφ Πασά, δίπλα στο σημερινό Αρχαιολογικό Μουσείο, για τη δημιουργία μόνιμου Δημοτικού Θεάτρου.

Το οίκημα στο κέντρο του Δημοτικού Κήπου, αποτέλεσε όλα αυτά τα πενήντα χρόνια τον πυρήνα της θεατρικής και καλλιτεχνικής κίνησης στα Χανιά, αν και κάποια στιγμή καταστράφηκε από πυρκαϊά. Από αυτό το θέατρο πέρασαν μεγάλοι θίασοι χάρις και στη δυναμική παρουσία του επιχειρηματία Βλαντή. Ο Δημοτικός Κήπος αποτελούσε πάντοτε σημείο συνάντησης και ψυχαγωγίας. Ορχήστρες, μελοδραματικοί θίασοι, τραγουδίστριες πέρασαν από εκεί όπου σύχναζε άλλωστε ο καλύτερος κόσμος. Ως θέατρα και αργότερα κινηματοθέατρα λειτούργησαν τα μεταγενέστερα χρόνια, το περίφημο Ιδαίον Άντρον, η αίθουσα του Φιλολογικού Συλλόγου "Χρυσόστομος", τα "Ολύμπια", τα οικήματα Ναναδάκη στα Δικαστήρια, καθώς και άλλα οικήματα στην συνοικία Μπόλαρη, στο Πανελλήνιο, στη Νέα Χώρα και στη Σπλάντζια. Οι επιχειρηματίες τους ήταν ο Χαρίλαος Σπανδάγος, ο Κοτσιφάκης, ο Μπονάτος, οι αδελφοί Πελεκανάκη.

Η έρευνα για το θέατρο στα Χανιά σταματά – προς το παρόν – το 1930, μετά από ένα μακρύ ταξίδι 50 χρόνων. Το υλικό είναι όχι μόνο ογκώδες αλλά και πραγματικά εντυπωσιακό. Εκτός από το πρωτογενές υλικό της έρευνας, ύστερα από επίπονη και μακροχρόνια έρευνα, έχει συνταχθεί για κάθε μια ξεχωριστά και για όλες τις θεατρικές παραστάσεις της πεντηκονταετίας, λεπτομερές δελτίο, όπου καταγράφεται ο

θίασος, το θέατρο, το ρεπερτόριο, η ημερομηνία της παράστασης, η τιμή του εισιτηρίου, οι ηθοποιοί και οι ρόλοι, το αν η παράσταση ήταν απογευματινή ή βραδινή, διάφορες παρατηρήσεις και φυσικά οι πηγές άντλησης των σχετικών στοιχείων. Τα δελτία έχουν ταξινομηθεί χρονολογικά, δίνοντας μια πλήρη εικόνα της πορείας του θεάτρου στα Χανιά αυτά τα πενήντα χρόνια, που αποδεικνύει ότι η πόλη στηρίζει και εκτιμά κάθε καλλιτεχνική προσπάθεια που γίνεται από ανθρώπους που πράγματι αγωνιούν για το σωστό αποτέλεσμα και την ευπρόσωπη παρουσίαση της Τέχνης τους.

Σαφώς τα θεατρικά πράγματα των Χανίων είχαν μεν ύφεση κατά τη διάρκεια του πολέμου ή άλλων ταραγμένων περιόδων, αλλά και μεγάλη έξαρση τα υπόλοιπα χρόνια, παρά τον σχεδόν μόνιμα δυσβάσταχτο φόρο δημοσίων θεαμάτων. Το 1926 π.χ. λειτουργούσαν συγχρόνως στην πόλη – όλα με μεγάλη επιτυχία – δύο κινηματογράφοι, ένα θέατρο, ένας θίασος ανδρικών και δύο θέατρα σκιών. Γενικά η δεκαετία του 1920, παρουσιάζεται έντονα δραστήρια σε διεθνές, ελληνικό και τοπικό επίπεδο.

Είναι τα χρόνια που μεσουρανεί η Γκρέτα Γκάρμπο αλλά και πεθαίνει η μεγάλη Σάρα Μπερνάρ και ο Ροδόλφος Βαλεντίνο, το 1928 εγκαινιάζεται στο Λονδίνο ο ομιλών κινηματογράφος και το 1930 στα Χανιά, το κινηματογραφικό έργο “Μητρόπολις” του Φριτς Λάνγκ προβληματίζει, ο Κώστας Βάρναλης τοποθετείται στο Β΄ Γυμνάσιο Χανίων, η Αλίκη Διπλαράκου αναδεικνύεται Μις Ευρώπη, ο Μέρτικας παίζει την επιθεώρηση “Έρχεται! Έρχεται!” με την αποθέωση του Βενιζέλου, οι Χανιώτες διασκεδάζουν με τον “Χρυσοθήρα” Τσάρλυ Τσάπλιν, ο αθλητικός Σύλλογος “Τάλως” δημιουργεί ομάδα βόλεμπωλ από δεσποινίδες, ενώ “η ομάς Ολυμπιακού προτίθεται να εγκαινιάσει το νέον αθλητικό παιχνίδι μπάσκετ-μπωλ”. Και στα Χανιά ζητείται και συζητείται η ίδρυση Δραματικής Σχολής για τη δημιουργία μόνιμου καλά καταρτισμένου τοπικού θιάσου.

Σήμερα στην πόλη υπάρχουν μόνιμα τουλάχιστον τρία θεατρικά σχήματα και η έδρα του ΔΗΠΕΘΕΚ και πραγματοποιείται κάθε χρόνο το καθιερωμένο πια φεστιβάλ μαθητικού και παιδικού θεάτρου, χωρίς να υπολογισθούν οι πλείστες έκτακτες θεατρικές παραστάσεις. Αν τα Χανιά δεν είχαν ήδη ενταχθεί στο Εθνικό Πολιτιστικό Δίκτυο Πόλεων ως η πόλη της Αρχιτεκτονικής, σίγουρα θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν ως η πόλη του Θεάτρου.

ΠΗΓΕΣ

- Εφ. "Κρήτη" (Χανίων) 1879-1896.
- Εφ. "Άπτερα" (Χανίων) 1880-1881.
- Εφ. "Πατρίς" (Χανίων) 1881-1883.
- Εφ. "Αλήθεια" (Χανίων) 1881-1882, 1888-1889.
- Εφ. "Λευκά Όρη" (Χανίων) 1881-1889.
- Εφ. "Άμυνα" (Χανίων) 1885-1888.
- Εφ. "Μεσόγειος" (Χανίων) 1891-1898.
- Εφ. "Έρευνα" (Χανίων) 1899-1900.
- Εφ. "Επιθεώρησις" (Χανίων) 1899-1900.
- Εφ. "Κέντρον" (Χανίων) 1900.
- Εφ. "Σημαία" (Χανίων) 1901-1902.
- Εφ. "Ελλάς" (Χανίων) 1901-1905.
- Εφ. "Κήρυξ" (Χανίων) 1901-1903, 1908-1910.
- Εφ. "Πατρίς" (Χανίων) 1901-1903.
- "Κρητική Εφημερίς" (Ρεθύμνης) 1902.
- Εφ. "Νέα Έρευνα" (Χανίων) 1902-1906.
- Εφ. "Ελεύθερο Βήμα" (Χανίων) 1905, 1908, 1910.
- Εφ. "Υψηλά Λευκά Όρη" (Χανίων) 1906-1909.
- Εφ. "Το Σύνταγμα" (Χανίων) 1906-1907.
- Εφ. "Ο Αγών" (Χανίων) 1905-1910.
- Εφ. "Κήρυξ" (Χανίων) 1908-1914.
- Εφ. "Κέντρον" (Χανίων) 1910-1911.
- Εφ. "Κρήτη" (Χανίων) 1911-1913.
- Εφ. "Ανεξάρτητος" (Χανίων) 1911-1915.
- Εφ. "Κραυγή" (Χανίων) 1912.
- Εφ. "Ημερησία" (Χανίων) 1916.
- Εφ. "Κήρυξ" (Χανίων) 1916-1917.
- Εφ. "Θέριссон" (Χανίων) 1917.
- Εφ. "Ημερήσια Νέα" (Χανίων) 1917-1919.
- Εφ. "Αλήθεια" (Χανίων) 1919-1921.
- Εφ. "Θάρος" (Χανίων) 1919.
- Εφ. "Κήρυξ" (Χανίων) 1921-1930.
- Εφ. "Εσπερινός Ταχυδρόμος" (Χανίων) 1921-1930.
- Εφ. "Νέα Κρήτη" (Χανίων) 1921-1924.

- Εφ. “Έφεδρος” (Χανίων) 1923.
- Εφ. “Ηχώ της Κρήτης” (Χανίων) 1923-1930.
- Εφ. “Έφεδρικός Αγών” (Χανίων) 1923-1930.
- Εφ. “Η Συνταγματική” (Χανίων) 1924.
- Εφ. “Έθνος” (Χανίων) 1924-1925.
- Εφ. “Εθνικός Φρουρός” (Χανίων) 1924-1925.
- Εφ. “Ελεύθερο Βήμα Κρήτης” (Χανίων) 1924-1925).
- Εφ. “Αλήθεια” (Χανίων) 1925-1930.
- Εφ. “Νεολόγος” (Χανίων) 1926.
- Εφ. “Παρατηρητής” (Χανίων) 1926-1930.
- Εφ. “Μεσημβρινά Νέα” (Χανίων) 1927-1928.
- Εφ. “Εσπερινά Νέα” (Χανίων) 1928-1929.
- Εφ. “Ημερήσια Νέα” (Χανίων) 1928.
- Εφ. “Λαός” (Χανίων) 1928-1929.
- Εφ. “Αθλητική Κρήτη” (Χανίων) 1929-1930.
- Εφ. “Ανεξαρτησία” (Χανίων) 1930.
- Εφ. “Ελεύθερος Λόγος” (Χανίων) 1930.
- Εφ. “Ελεύθερη Γνώμη” (Χανίων) 1930.
- Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια (1926-1930).
- Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Χανίων.
- Βιβλίο εσόδων - εξόδων Ελληνικού Δραματικού Θιάσου “Ευτέρπη”.
- Βάλτερ Πούχνερ: Το Θέατρο στην Ελλάδα.
- Βάλτερ Πούχνερ: Ανιχνεύοντας τη θεατρική παράδοση.
- Βάλτερ Πούχνερ: Βαλκανική θεατρολογία.
- Ν. Λάσκαρη: Ιστορία του Νεοελληνικού Θεάτρου.
- Ι. Μανωλικάκη: “Ελ. Βενιζέλου: Η Κρητική Επανάσταση του 1889” - Αθήνα 1971.
- Ζαχαρένιας Σημανδηράκη: “Οιδίπους Τύραννος”- Δυό μαθητικές παραστάσεις στην Κρήτη του 1902 και 1903 - Περ. Κρήτη τ. 164, Ιούλιος 1987.
- Ζαχαρένιας Σημανδηράκη: “Ο Ελληνικός Δραματικός Θιάσος Χανίων Ευτέρπη”- Ετήσια έκδοση Δήμου Χανίων, Χανιά 1988.
- Ζαχαρένιας Σημανδηράκη: “Μίνως” και “Δήμητρα”, Οι δύο πρώτοι Χανιώτικοι σύλλογοι μετά την Σύμβαση της Χαλέπας - Περ. “Νεοελληνικόν Αρχαίον”, τόμος Γ', Αθήνα 1988.
- Ζαχαρένιας Σημανδηράκη: “Καλλιτεχνικές εκδηλώσεις στα Χανιά στο γύρισμα του αιώνα” - Ετήσια έκδοση Δήμου Χανίων “Χανιά 1990”.

Το ζυθοπωλείο Α. Παπαδάκη («Ακταίον»).

Ο Χρ. Κονιτσιώτης και ο
ξύλινος θίασός του.

ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Οιδίπους	Γ. Σφουγγατάκης	μαθητής Γης τάξεως
Ίοκάστη, σύζυγος αὐτοῦ..	Στυλ. Χαριτάκης	» Δης »
Κρέων, ἀδελφός της.....	Γ. Γιωργουδάκης	» Δης »
Τειρεσίας, τυφλὸς μάντις	Γ. Χ. Κιουρτσάκης	» Δης »
Ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος	Π. Πολυχρονίδης	» Δης »
Ἄγγελος	Μ. Τσιριμονάκης	» Δης »
Ἐξάγγελος	Ἰω. Τσιπετάκης	» Γης »
Θεράπων	Ἰω. Κονδυλάκης	» Δης »

ΧΟΡΟΣ

Ν. Λεμπέσης, Γ. Σακελλαρίδης, Γ. Λαμπάκης, Ἐμμ. Παπατζανάκης, Δ. Μπαδογιαννάκης, Ἀριστομ. Μητσοτάκης, Κίμων Φούμης, Γ. Δ. Κιουρτσάκης, Μ. Δασκαλάκης, Δ. Καλιτσουνάκης, Ν. Λιοναράκης, Κ. Ζαχαριουδάκης, Στυλ. Πρωτοπαπαδάκης καὶ Α. Μανιαράκης.

} Μαθηταὶ
} τοῦ Γυμνασίου

Λυρῶδός..... Νικόλ. Φούντας
Αὐλητής..... Σπ. Πίκονλης

Μουσική θέλει παιανίσει κατὰ τὰ διαλείμματα.

Τὰ χερικὰ ἐμυσευργήθησαν ὑπὸ τοῦ καλλιτέχνη κα. Θεοδ. Μεταλᾶ,
τῇ συνεργασίᾳ τοῦ κα. Φοίντα.

Ἐναρξίς τῆς διδασκαλίας τῇ 9ῃ ὥρᾳ μ. μ.

Τῆς 30ης Ἰανουαρίου 1903

ΕΝ Τῷ ΘΕΑΤΡῳ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ ΚΗΠΟΥ

Ἡ διανομή των ρόλων στη μαθητικὴ παράσταση τοῦ «Οιδίποδος» (1903).

Σχολική παράσταση.